Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle LAUSUNTO

13.2.2019

Asia: VNS 5/2018 vp Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 2. osa Ratkaisuja työn murroksessa

Juha Itkonen, kirjailija

Leena Kela, performanssitaiteilija

Ari-Pekka Lahti, ohjaaja, dramaturgi

Liisa Pentti, tanssitaiteilija

Krista Petäjäjärvi, läänintaiteilija, TAIKE

Antti Huntus, erityisasiantuntija, TAIKE

Suomen tulevaisuuden haasteet - taiteilijoiden kuuleminen

Taustaksi

Lausunto on toinen osa Tulevaisuusvaliokunnan ja Taiteen edistämiskeskuksen yhteistyön tuloksena toteutettuja työpajoja, joissa luovien alojen asiantuntijoita kuultiin tuoreeseen tulevaisuusselontekoon liittyen. Lausunnon kohteena olevassa työpajassa neljä taiteen ammattilaista esitteli ja työsti tulevaisuuden tärkeimpiä yhteiskunnallisia haasteita Suomessa. Molemmat työpajat toteutettiin eduskunnan luovissa tiloissa ja osin taidelähtöisin menetelmin.

Lausunto on koostettu taiteilijoiden tekemien ennakkovalmisteluiden ja työpajassa käytyjen keskustelujen pohjalta. Työskentelytapa on muokannut sisältöjä, joissa yksittäinen ajatus tulee dialogiin ja avautuu yhteiselle pohdinnalle. Kyse on luovasta, kollektiivisesta ajattelusta, jolloin yksittäisen asiantuntijan näkemys rikastuu prosessin kautta. Työpajassa asiantuntijat toimivat tulevaisuusvaliokunnan suuntaan eräänlaisina ”unilukkareina”, herättäen edustajat huomaamaan oireellisia kehityskulkuja.

Havainnoille yhteistä

Asiantuntijoiden työpajaan ennakkoon valmistelemat Suomen tulevaisuuden haasteet voidaan otsikoida seuraavasti:

EPÄSUORAN TIEDON VALTA

EMPATIAKYVYN HARJOITTAMISEN HAASTE

VARAUTUMINEN EI-KIRJALLISEN YHTEISKUNNAN SYNTYYN

KOKEMUSTEN STANDARDISOITUMINEN

Vaikka haasteet eivät muodosta yhtä yhteismitallista ryhmää, on kaikille haasteille yhteistä niiden sisältämä negatiivisen kehityksen potentiaali, joka syntyy ilmiöiden liian myöhäisestä tunnistamisesta, niiden merkityksen vähättelystä sekä kyvystä varautua ennakolta mahdollisiin kehityskulkuihin.

Esitetyt haasteet liittyvät kukin omalla tavallaan tiedossa oleviin suuriin muutoksiin, kuten ilmastonmuutokseen, digitalisaatioon, lukutaidon heikentymiseen ja yhteiskunnallisen vakauden säilymiseen. Niillä on kuitenkin yhteinen ominaispiirre olla ”oireenomaisia” ja linkittyä yhteiskunnan kykyyn kohdata ja selviytyä väistämättä edessä olevista ja osin jo vaikuttavista globaaleista muutoksista.

Haasteet

EPÄSUORAN TIEDON VALTA (Ari-Pekka Lahti)

Teatteriohjaaja Ari-Pekka Lahti esittää huolen epäsuoran tiedon vallasta poliittisessa päätöksenteossa. Epäsuoralla tiedolla Lahti viittaa siihen, että todelliset päätösten taustalla vaikuttavat syyt jäävät kansalta pimentoon, eivätkä näy pöytäkirjoissa. Huolta aiheuttavat mm. hyväksytty mutta piiloon jäävä lobbauskulttuuri, kansanedustajien ja virkamiesten liikkuvuus julkisen sektorin ja liike-elämän välillä. Avoimuuden ja läpinäkyvyyden lisäämisen pakottavan tarpeen Lahti nostaa esiin myös kansanväliseen rahaliikenteeseen kohdistuvan valvonnan sekä julkisiin hankintoihin liittyvän rahankäytön kysymyksissä.

Kansankunnan ja eduskunnan välinen epäluottamus on lisääntynyt viime vuosina paljon. Eduskunta on avainasemassa siinä, että lakisäätelyn avulla suitsitaan epäsuoran tiedon valtaa poliittisessa päätöksenteossa ja ohjataan myös yksityistä sektoria lisäämään avoimuutta. Eduskunnan tulisi pyrkiä aktiivisesti purkamaan demokratiaan pesiytyneen korporaatioiden vaikutusmahdollisuuksia kansallisessa päätöksenteossa. Tarvitaan rohkeampaa tiedolla johtamista ja päätöksenteon prosessien valaisemista. Tällöin rakennetaan uutta luottamusta, jolloin eri viestintäkanavia käyttäen voidaan tulla lähemmäksi kansaa, keskustella kansankielellä ja luoda edellytyksiä dialogille valtiovallan ja kansan välillä.

EMPATIAKYVYN HARJOITTAMISEN MERKITYS (Leena Kela)

Performanssitaiteilija Leena Kela kirjoittaa, ”Elämme keskellä suuria murroksia. Ilmastonmuutos haastaa kaiken; käsityksemme maailmasta, toimintamme sekä myös ajattelukykymme. Samanaikaisesti ja toisiinsa kytkeytyen vanhojen vallan rakenteiden purkautuminen ja uudelleen määritteleminen, kuudes sukupuuttoaalto sekä kiihtyvä digitalisaatio vaativat meitä hahmottamaan asioita täysin uusista näkökulmista. Kaikelle tälle ei ole vielä edes sanoja, saati sitten tarpeeksi tietoa niiden vaikutuksista. Olemme tuntemattoman edessä, ei-tietämisen alueilla.”

Empatia on kykyä kohdata vierasta ja ei-tuntematonta, ja juuri tämä taito on tulevaisuudessa erityisen tärkeä. Empatian puute liittyy riistämiseen, asettautumiseen muiden yläpuolelle – mihin empatiakykymme riittää: mille tunnemme empatiaa, voimmeko tuntea empatiaa kaukaisia kansakuntia tai jopa muita lajeja kohtaan? Kun aikamme haaste on niin suuri kuin ilmastonmuutos, ei ratkaisu voi olla pieni. Muutos ei ole mikään uusi teknologia tai edes päästöttömyys, vaan tarvitaan muutos ihmisyydessä.

Virtuaalisen työskentelyn lisääntyminen muuttaa ihmisyyttä, se rapauttaa kykyämme empatiaan. Heikentyviä empatiataitoja tulee vahvistaa yksilötasolla, mutta asiaan tulee lisäksi tarttua ja sitä tulee edistää laajemmin yhteiskunnallisella, kollektiivisella tasolla. Meidän on tultava tietoisiksi empatiataidon harjoittamisen merkityksestä ja taidon kriittisyydestä selviytymiselle. Empatiakykyä tulisi tietoisesti harjoittaa kouluissa ja työelämässä ja keskustelu tulisi laajentaa lajien välisyyteen – empatiaksi kaikkea elollista kohtaan. Vain näin toimimalla voimme vastata aikamme suuriin murroksiin.

VARAUTUMINEN EI-KIRJALLISEN YHTEISKUNNAN SYNTYYN (Juha Itkonen)

Kirjailija Juha Itkonen on johtanut kansallista lukutaitofoorumia osana nykyisen hallituksen toimia lasten ja nuorten lukutaidon ja -innon kohentamiseksi. Itkonen kokee, että asian vakavuuteen on yhteiskunnassa havahduttu, mutta ei kuitenkaan riittävällä tavalla. ”Olen rehellisesti sanottuna hyvinkin huolissani kirjallisen viestinnän puolesta. Kyky lukea ja tulkita pidempiä tekstejä, ja vastavuoroisesti tuottaa sellaisia itse, on heikentynyt tutkimustenkin mukaan hämmästyttävän nopeasti. Eräät äidinkielen opettajat puhuvat jo suorastaan romahduksesta.”

Kun koko yhteiskuntamme on rakennettu kirjallisen kulttuurin ja viestinnän pohjalle on aiheellista kysyä, millaisia muutoksia heikentyvä lukutaito tuo mukanaan. Siirtyminen ei-kirjalliseen yhteiskuntaan voi yllättää seurausten laajuudella ja moninaisuudella. Tämä synnyttää muutosta ajattelukyvyssä ja luovuudessa, ihmisen osassa.

Lukeminen on ajattelua. Lukemalla ja kirjoittamalla tuotamme merkityksiä. Se suunta, johon digitalisoituva todellisuus ihmistä ajaa, on luonteeltaan hyvin reaktiivinen ja passivoiva. Huoli lukutaidon rapautumisesta on huolta siitä, että ihminen on muuttumassa passiiviseksi vastaanottajaksi. Lukutaidon heikentyminen vie äärimmilleen vietynä meitä kohti lukutaitoisten harvainvaltaa. Muutos voi tapahtua hallitusti ja järjestelmällisesti tai kriisin kautta, joka tapauksessa muutos lukutaidottomaksi kansaksi muuttaa suomalaista yhteiskuntaa perusteellisesti.

KOKEMUSTEN STANDARDISOITUMINEN (Liisa Pentti)

Tanssitaiteilija Liisa Pentti esittää näkemyksen tulevaisuudesta, jossa yhtenäisillä algoritmeillä rakennetut digitaaliset mikromaailmat muuttavat kokemuksemme yhä standardisoidummaksi. Pentti kysyy, ”Miten kiihtyvän ja yhä intensiivisemmän kulutuksen muotoihin sisältyvä nopeus ja uudet tietojenkäsittelyn muodot muokkaavat kykyämme kokemuksiin ja havaintoon?” Tämä kysymys sisältää huolen siitä, että kokemusmaailmamme muokkaantuvat standardinomaisiksi ja synkronisoiduiksi, ulkoa-ohjatuiksi, tunnekoukuttaviksi mikromaailmoiksi.

Kaiken automatisaatio hidastaa ja altistaa kehomme kokonaisvaltaiselle liikkumattomuudelle. Valveillaoloaikamme sulautuu yhä enenevissä määrin yhteen erilaisten digitaalisten ja virtuaalisten maailmojen kanssa. Yhdistelmä liikkumattomuutta ja algoritmien ohjaamaa reagoimista muuttaa väistämättä havainto- ja oppimistaitoamme.

Aivojen tarvitsemaa tyhjää tilaa (void) on kaiken aikaa vähemmän. Tunnetusti tyhjä tila liitetään luovuuteen, kykyyn aistia heikkoja signaaleja sekä kykyyn synnyttää jotakin kokonaan uutta, eikä vain reagoida jo olemassaolevaan. Itsenäinen ajattelu ja luovuus tarvitsee kaikkia aistejamme. Kasvava vuorovaikutus ei-tietoisten koneiden kanssa heikentää inhimillisten ominaisuuksiemme kehittymistä. Muutos tapahtuu ajattelussa, aistimisessa ja tuntemisessa, vaikutukset ovat tuntemattomat.

Johtopäätöksiä haasteista

Asiantuntijakuulemisen pääpaino on huolessa inhimillisten kykyjen rapautumisesta. Kaiken aikaa lisääntyvä teknologiariippuvuus heikentää, passivoi ja vieraannuttaa meitä toisistamme. Yhteiskunnallisessa kehittämisessä uusien teknologioiden puolesta puhunta peittää alleen niihin liittyvät mahdolliset haittavaikutukset mm. ihmisyydelle ja luovuudelle. Vastaavasti epäinhimilliset ominaisuudet (vallanhimo ja -väärinkäyttö) voivat saada vääränlaisen kehityksen myötä lisää tilaa.

Kuvia tulevaisuuden Suomesta

Työpajan lopuksi luotiin nopeita välähdyksiä – tulevaisuuskuvia – Suomesta muutaman kymmenen vuoden päästä tilanteessa, jossa kehitys on mennyt myönteiseen suuntaan. Näissä kuvissa nähdään uudella tapaa avoin, kansallisen identiteetin tukahdutuksesta vapautunut maa. (Tulevaisuuskuvien laajempi kooste esitetään loppuraportissa.)

"Suomalaiset ovat löytäneet tavan elää, niin että se on aidosti kestävä, eikä kuormita seuraavia sukupolvia. Teknologia, tiede, taide, markkinatalous, demokratia– me osaamme elää tätä yhdistelmää kuormittamatta maapalloa ja seuraavia sukupolvia."

"Vuonna 2050 ymmärretään se, mistä suomalaisuuden ainesosat ovat ajan saatossa fiktiivisesti rakennettu – ja nämä olisi purettu pois. Kun ei ole enää olemassa joukkoa suomalaisia, joilla on tiettyjä ominaisuuksia, niin silloin me olemme vapaita monimuotoiseen yhteiskuntaan, joka ottaa sisäänsä monenlaista, monenmuotoista ja monennäköistä, ilman sitä, että on joku jurottava, hiljainen suomalaisen myyttinen hahmo, johon meidän tarvitsee kaikkien tarkentaa suhdettamme."

"Mulla oli myös tällainen hollywoodmainen kuva [...], että suomalaisuus on onnistunut avartumaan. Tämä näkyi tässä kuvassa niin, että kuvassa oli eri rotuisia ihmisiä, nuoria ja vanhoja, lapsia, syntyvyyskään ei ollut lakannut, siinä näkyi yhteiskuntamme elinvoima. Luen juuri [Michelle] Obaman elämänkertaa, ja näin presidentin, joka ei ole kantasuomalainen. Olemme valmiit tällaiseen presidenttiin kansakuntana."

"Kun me ennen olimme hyviä rauhanturvaajia, niin nyt olemme erikoistuneet vakauden luomiseen. Tämä liittyy ajatukseen, että uskon että taiteen ja kulttuurin keinoin voidaan lisätä yhteiskunnallista vakautta. Se liittyy empatiaan, myötätuntoon ja näihin asioihin, joita otitte aikaisemmin esiin. Niin kuin Martti Ahtisaari on lanseerannut rauhanturvan rakentajayhtiönsä, niin samaan tapaan Suomi tuottaa puolustusteollisuutta, joka on vakausteollisuutta [...] Suomi myy monitoimivakauttajia maailmalle."